

איוריו של שרגא וייל לשיר השירים ולקהלת

סבינה שביד

שרגא וייל: איור לספר שיר השירים.

מתנה אהבים עם דודה, דומות לפסל הנשיקה של רודן.

גישתו של וייל אל שיר השירים היתה שונה מכל אלה. הרועה באיוריו דומה לנערה תימנית. שערותיה השחורות דומות באמת

לעדר עזים הגולש במורד ההר. צורת יציבתה הזקופה מזכירה את יציבת גופן של הנשים הערביות והתימניות הרגילות לשאת משאות על ראשן (תמונה 1). גם העלם המאהב מופיע כדמות הלקוחה מן הנוף הארץ ישראלי של ראשית שנות ה־50. מעין פלמ"חניק לשעבר, או כמי שיצא מתוך שירי הרועים של אותה התקופה. וייל שיבץ את זוג הרועים הצעירים ועדר עזיהם, בתוך נוף מדברי שדוף, צחיח, מסולע, שקוץ גדול, המזכיר את קוציו של ליאופולד קרקאואר, תופס את מרכזו. איוריו של וייל לשיר השירים מבטאים גם הם תפיסה רומנטית של היצירה, אך בניגוד לרומנטיקה הפתטית של ליליאן ורבן, וייל מבטא את הרומנטיקה, או אם תרצו, את חלום הנעורים, של לוחמי וחלוצי שנות ה־50. אותו חלק בנוער שלא נשבר בגלל זוועות השואה, שלא דוכדך מ"מכות האור" של מלחמת השחרור ולא נסתמא מהבהק הניצחון במלחמה, אלא הבין שעליו להמשיך במפעל ההתיישבות והפרכת השממה הלכה למעשה. רבים מבני הנוער הללו היו עולים כמו שרגא וייל.

**העז מניטרה שבמרכז אירופה
עולה לחולות העוגן שבארץ
ישראל, ומתאקלמת מיד בתוך
העדר של הרועה התימניה.**

כאשר התחיל וייל את עבודתו על איורי שיר השירים, היו יכולות להיות לנגד עיניו עבודותיהם של שני אמנים שקדמו לו מלפני מלחמת העולם השנייה: איורי המקרא של זאב רבן (1923) ואיוריו של אפרים משה ליליין

(1931). איורי שני האמנים האלה צוירו בסגנון הנעורים שרווח עדיין באירופה, הצטיינו בפרשנות פתטית, אפשר לומר אפילו "אופראית", לטקסט התנ"כי.

דמות הרועה באיוריו של רבן, מופיעה לפעמים בעירום, כשהיא עדיין עדיים כמו נערת הרמון. לפעמים היא לבושה בגדי הרמון, וניצבת בתנוחות גוף מאד מופרזות ותיאטרליות. האורנמנטיקה סביב הדף המאזין מתייחסת בדרך כלל גם כן לטקסט, ובמקום בו נמצא פסוק כמו: "שערך כעדר העזים", שנייך כעדר הרחלים", נמצא בדרך כלל ציורי עזים וכבשים בתוך נופים, המזכירים תפאורה למחזמר. גם הרועה של ליליאן נראית "אוריינטלית" בסגנון הנעורים ובסגנון התיאטרלי של ראשית המאה. לפעמים היא חובשת מעין פאה נכרית כמו רקדנית מצרית בציורי לוקסור. לפעמים היא עוטה לבוש הדומה לטלית ולכאפיה, ותנוחות הגוף שלה בשעה שהיא

הגדי כסמל לעם ישראל הנרדף

שהיתה זו חוויה אותנטית, כי בציוריו הם נאמרים בפשטות עמוקה ולא בסנטימנטליות מליצית משתפכת. באיוריו לשיר השירים הוא ניסה למצוא את השפה, שבה יוכל לבטא את תחושת השייכות החדשה של הרבה עולים כמוהו, לארץ הזאת ולנופיה הצחיחים, את הצורך ביחסי קרבה לתושבי הארץ, הקרובים - הרחוקים. את התחושה האינטואיטיבית שהיתה משותפת כנראה לרבים כל כך באותה התקופה, שהתנ"ך הוא הבסיס המשותף החשוב ביותר מבחינת התרבות שעליה נוכל להיבנות.

איורים המנסים להצביע על המאזן הכללי של חיי אדם עלי אדמות

שיר השירים הוא אסופת שירי אביב ושירי אהבה, שהלמה את ראשית דרכו של וייל כאמן בישראל, שגם היא נמצאה בתחילת דרכה. יש שחשו באיוריו מתקתקות מוגזמת ורומנטית שהתעלמה מקשיי התקופה, את הדחף הסוציאליסטי נוסח ציירי מרכז אמריקה. לדעתי כל הניסיונות של מבקרי אמנות להכניס את יצירתו של וייל לתוך מגירת שקופיות בעלת תווית מוכרת, אינם אלא התעלמות מן ההתנסות הישראלית הישירה שיצירתו משקפת. השנים שבאו אחרי פרסום שיר השירים, שנות ה-50 המאוחרות ועד ראשית שנות ה-60, היו שנים פוריות מאד מבחינתו של וייל. הוא למד, טייל ובעיקר עבד קשה. ב-1960 הציג במוזיאון תל-אביב תערוכת יחיד, ובאותה עת קיבל גם הזמנה של ספרית הפועלים לאייר את ספר קהלת. ספר זה, כמוהו כשיר השירים, הינו אסופת יצירות. "קהלת" דברי הגות וחכמה ויש מי שסובר, דברי זקן בעל ניסיון חיים. ספר קהלת, כמוהו כשיר השירים, מיוחס למלך שלמה.

וייל ניסה באיורו לשיר השירים למצוא את השפה שבה יוכל לבטא את תחושת השייכות החדשה של הרבה עולים כמוהו, לארץ הזאת ולנופיה הצחיחים.

וייל עבד על איורי הספר מ-1960 ועד מועד פרסומו ב-1965, והוא ממשיך לפתח את הנושא עד היום.

ספר קהלת מאויר בדרך שונה מאד משיר השירים. הטקסט המלא של המגילה, מודפס בתחילת הספר, ובו משולבים רק איורים מעטים, גם אלה כאורנמנט ולא כפרוש. בהמשך אנו מוצאים אסופת ציורים המשתרעים על רוב שטחו של הדף, ומבחר פסוקים בכתב ידו של האמן, הבאים להסביר או להשלים את הציור. כבר העמוד הראשון המאייר את הפסוקים: "הבל הבלים אמר קהלת, הבל הבלים הכל הבל. מה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש." (א, 2-3) אנו רואים דף המעוצב מאותיות גדולות וקטנות שנכתבו לפעמים בצורה אופקית ולפעמים בצורה אנכית, בקונפיגורציה הקשה לפענוח, אך בכל זאת שלמה כקומפוזיציה. מעין חומה הבנויה מאבנים קטנות וגדולות האוחזות זו בזו ומצטרפות לפסוקים בעלי משמעות. לצד הקומפוזיציה הבנויה אותיות

שרגא ווייל: איור לספר קהלת.

מילון סמליו של וייל אינו לקוח מן הציור האירופי של שנות ה-50, אף כי למד שם גם באותה תקופה. לא מ"אסכולת פריס" שרווחה בין רבים מציירי הארץ. הוא איננו "תמים" או "אבסטרקטי" כפי שחייב אז הבון-טון, ולא "מכסיקני" נוסח דייגו ריבירה, כפי שטענו מבקריו. הוא נשאר בן מרכז אירופה, בעל חינוך יהודי וציוני, הדובר שפות רבות, שניסה ועדיין מנסה, למצוא את השפה ההולמת ביותר לנס הישרדותו אחרי מלחמת העולם השנייה, את נס בניין ביתו החדש בקיבוץ העוגן, את שמחת היצירה, את צער השכול, צער בגידת הגוף לעת זקנה, ואת הדרך הנכונה לתת דין וחשבון על כל אלה.

כבר באיורי שיר השירים נוכל למצוא את ניצני הסימבוליקה של וייל. העז והגדי, הדמות ה"עתיקה" ביותר בין סמליו, היתה חביבה עליו עוד כשהיה פסל מתלמד בניטרה. בעל חיים זה היה מצוי מאד בחצרות היהודים בעיירות אירופה, והופיע הרבה כסמל בשירי העם ושירי הערש. הוא סימל שם לפעמים נער שובב, לפעמים את מקור החיות והפרנסה, לפעמים, כמו בשיר "חד-גדיא", את עם ישראל הנרדף, או לפי פרשנים אחרים, את נשמתו נצחית של עם ישראל.

בשיר השירים של וייל "עולה" העז מניטרה לחולות העוגן ו"מתאקלמת" מיד בתוך העדר של הרועה התימניה. העז והנערה אפילו דומות קצת זו לזו. שתיהן שחורות שיער, שתיהן קלות רגליים, ושתיהן שייכות לשיר המושר בחג הפסח בכל עדות ישראל. בשולי הטקסט, שנכתב גם הוא על ידי וייל, נמצא סמלים נוספים שמלווים את יצירתו מאז ועד היום. היונה העדינה והביישנית, גם היא סמל לרעיה, אך גם סמל הבית והשלום. הידיים, אלה הנשלחות "מן החור" ואלה "הנוטפות מור עובר על כפות המנעול". הידיים המלטפות, האהבות, ידיים עובדות, ידיים הורסות וידיים רפות של אדם זקן. האלומה והפירות, כל אלה מוסיפות להופיע בקונפיגורציות שונות ביצירתו הנטויות במשך השנים, ונארגת כל פעם בצורה שונה, אך מאותם החומרים.

מלבד הסמלים שבשולי הדף ישנם עמודים שלמים בהם הציור הוא העיקר והפסוק רק מפרש אותו. בתמונות אלה הדמויות הן כביכול הדומיננטיות, אך לפעמים הנוף והעיצוב האורנמנטלי המופשט, הוא המעניק לתמונה את עומקה ומשמעותה. במקרים רבים נראה הדף כמלאכת מחשבת, שבה משובצות הדמויות וכל שאר הסמלים הפיגורטיביים, אך כולם אחוזים יחד במעין דגם

המזכיר שוב את שורשיו האירופיים של וייל, את סגנון הנעורים, את האמנות העממית בסביבת מגוריו. למרות השוני באינטרפרטציה לטקסט של שיר השירים יש משהו משותף בין השפה האורנמנטלית של וייל לזו של בן ארצו פרנץ קופקה (גם הוא אייר את שיר השירים ב-1931) או לשפת דגמיו מלאי הדמיון של קלימט.

אני יודעת שהיום אין זה מן הנימוס לדבר בנימה זאת על שלהי מלחמת השחרור ועל שנות העלייה הגדולה, ובפי נשמעים הדברים כמליצה, אך לא בציוריו של וייל. דווקא משום כך אני חוזרת ומדפדת בדפי שיר השירים של וייל, כדי לחזור ולגלות

התמונות הנקרא "עונות לאדם", העוסק באותו נושא. לא נוכל לעסוק בשני המחזורים המאוחרים הללו במסגרת מאמר זה, אך הייתי רוצה לצטט כאן כמה שורות של אבא קובנר, ידידו ובמובנים מסויימים גם שותף לדרך של שרגא וייל, שנכתבו בהשראת אחת מתמונותיו של המחזור "עונות לאדם".

מבוך - קורא האמן לדרך האחרון / ובו עיניים מביטות בלא כלום / הראש היפה / נסגר והולך / כלוא במבוא של אין מוצא. האותיות שמלאו את עולמו / ועיטרו את כתליו כפנסים מאירם, הנה / הן זורמות כאן הפוכות ראש במורד / מנותרות כעלים נידפים ברוח סתיו - / השלכת אמנם מוזהבת מהוד מלכות שחלפה / והיד מנסה לרשום - או אולי להתחיל הכל מבראשית? / אך אנו רואים / כי האל"ף נשמטה מקצה הקולמוס / מוטלת על גזע כרות עתיר הטבעות / כראש ערוף... / האמנם "הבל הבלים הכל / הבל" או / זה העצב שבסוף המשתה? וממול עוד נשקפת הילדות מבעד לאשנב. התמונה המסיימת את תרגום הפסוקים המאוירים של ספר קהלת שבו עסקנו עד עתה מתאימה לדברים המצוטטים מפיו של אבא קובנר, והיא מתארת יפה את פרשנותו של וייל למגלת קהלת. בתמונה רואים דמות המעוצבת כמו קלף. בחלקו העליון ישנו ראש של אדם זקן, אך בחלקו התחתון עדיין מבצבץ ראשו של נער פעור עיניים המביט בפליאה ביפי הבריאה.

שרגא וייל אינו רואה את עצמו כאדם דתי, זאת שמעתי מפיו, ובכל זאת... תוך התבוננות ביצירותיו, אני מרגישה את התייתו של אדם מאמין: "מנין באתי ולאן אני הולך ובפני מי אני עומד לתת דין וחשבון".

אנו מוצאים שני מרכיבים אורנמנטליים שהם, כמו רב האורנמנטים, בעלי משמעות סמלית. במרכז הדרך רואים אורנמנט המורכב מסל פירות שאנו גילים לראות בהקשרים קישוטיים רבים, ומעליו מעין גדם עץ שדוף, הדומה במקצת לגולגולת של עז, ואם מתבוננים בו היטב, גם לראש עורב - סמלים שמופיעים בוריאציות שונות ברבים מציוריו של וייל. בחלקו התחתון של הדרך, משולב כמעט בכתב, רואים גלגל שציריו מצביעים על תנועה - כמו תנועת גלגל החמה. צורתו השלמה והבהירה של הגלגל היא היפוכה של הצורה המבולבלת והכהה שממול, כשם שהאותיות המרובעות הן היפוכה של צורת הגלגל, אך לעיני המסתכל בדרך כולו, בולט שיווי המשקל והרמוניה המורכבת הבנויה מניגודים.

בהמשך מאייר הצייר מבחר אישי של פסוקי קהלת, כגון: "בנית לי בתים... עשיתי לי גנות ופרדסים" (ב, 4-5), ו"ראיתי אני שיש יתרון לחכמה מן הסכלות" (ב, 13) וכן: "ראה חיים עם האשה אשר אהבת, כל ימי הבלך... כי הוא חלקך בחיים, ובעמלך אשר אתה עמל תחת השמש" (ט, 9). וכן: "שמח בחור בילדותך והלך בדרכי לבך ובמראי עיניך" (י"א, 9) וכן: "עד אשר יבואו ימי הרעה, והגיע שניים אשר תאמר, אין לי בהם חפץ" (י"ב, 1) ... "ותשבר כד על המבוע ונרץ הגלגל אל הבור" (י"ב, 6). בסך הכל מבחר פסוקים המדברים בעיקר על ערך העשייה, על שמחת היצירה, על היופי שבחיי המשפחה, וכמובן על הצער המלווה את האדם הזקן שגופו בוגד בו, והמוות הוא רק מפלט מן החיים שאין בהם עוד חפץ. "לכל זמן, עת לכל חפץ תחת השמים" אמר קהלת, ושרגא וייל באיוריו בוחר בסיכום זה ומעדיף אותו על פני סיכומים אפשריים אחרים, המצויים אף הם בתוך אותו הטקסט, כגון "הבל הבלים הכל הבל".

חשבון נפש

האיורים של וייל מנסים להצביע דווקא על המאזן הכללי של חיי אדם עלי אדמות, על הסיכום של מעשיו. הוא ממחיש, על ידי איקונוגרפיה, הלקוחה מסך הכל של עבודתו עד 1965. שוב נמצא כאן את היד, הפעם עטורת פרי עמלה. נמצא את הזוג מתחת לחופה המוכר לנו בווריאציה מוקדמת עוד משנות ה-50, לצדה נמצא גם את הבנים הזכורים לנו מהגדות פסח קדומות, אך בעיבודו המקורי של וייל, כפי שהם מופיעים בהגדה הקיבוצית. נמצא את אלומות הקמה, סלי הפירות והציפורים (תמונה 7), "כל עמלו" של

שרגא וייל אינו רואה עצמו
כאדם דתי, ובכל זאת
אני מרגישה את תהייתו
של אדם מאמין: "מנין באתי"

שרגא וייל: איור לספר קהלת.

וייל תחת השמש במעין רטרופקטיבה זוטא. כאשר הופיע "ספר קהלת" היה וייל רק בן 47 או 48, אך מורגשת בו כבר מעין הסתכלות לאחור, מעין חשבון נפש. מיד בדרך הפתיחה שבו כתובים שם הספר ושם הצייר, מופיעה שוב העז. היא יותר רזה וזוויתית, כלומר קצת יותר זקנה, והיא מביטה בגולגולת שלה עצמה מתוך הרכנת ראש.

העז הצעירה, מתגלגלת כך בדרך החיים ועמלם, בין תקופת האביב, זמן קריאת שיר השירים בחג הפסח, ועד חג הסוכות החל בשלהי הקיץ, זמן קריאתה של מגילת קהלת. בדרך הזאת, הזרועה הישגים ושמחות, אך גם מלחמות, אבל וצער, היא לומדת להרהר במשמעות העמוקה של החיים והמוות הצפוי.

בין איור שיר השירים לאיור מגילת קהלת עברו רק כעשר שנים, אך בהן הבשילה אישיות האמן ואתה גם יצירתו. הוא המשיך לעבוד על הנושאים של קהלת ביצירות רבות, כמו מחזורים סרגרפיים צבעוניים על קהלת שהושלם ב-1997, ומחזור